

Гамсун Кнут

Біографія

ГАМСУН, Кнут (Hamsun, Knut; автонім: Педерсен, Кнут — 04.08.1859, Лом в Гюдбраннсдалі — 19.02.1952, Норхольм) — норвезький письменник, лауреат Нобелівської премії 1920 р.

В одній норвезькій книзі про Гамсуна є його своєрідний портрет. Там зображений березовий гай. І на кожному стовбурі, в овалах, що залишилися на місці засохлих і відмерлих гілок, — обличчя Гамсуна. Він — частина цього гаю, частина самої природи.

На початку творчого шляху художник в статті "Про неусвідомлене духовне життя" ("Fra det ubevidste sjaeleliv", 1890) подав нове розуміння людської психології. Він заявив, що його завданням є не зображення людських типів, а відтворення гранично індивідуальних відчуттів людини, котра народжена не якимось соціальним прошарком суспільства, а масою розрізнених і різнорідних вражень, які іноді різко суперечать одне одному. Гамсун стверджував, що створює людський характер, який підпорядковується внутрішнім, іноді — фізіологічним, імпульсам. У поведінці його персонажів важливу роль відіграють "скарга кісток ніг"; при цьому він уточнював — "трубчастих кісток ніг". Не будемо думати, що він дійсно так вибірково ставився до "поведінки" тих чи інших кісток: для Гамсуна важливим був не тільки психічний стан, а й фізіологічні відчуття, які разом керують настроєм і навіть думками та вчинками людей. У нього наприкінці XIX ст. з'явилися настільки незвичні персонажі, настільки незвичні типи психології, що не враховувати його відкриттів уже не могла література наступних років. Про Гамсуна його молодший сучасник із Франції А. Жід, котрий створив новий тип психологічного роману XX ст., у передмові до перекладу французькою мовою роману Гамсуна "Голод" писав: "Перед "Голодом" я маю право думати, що до сьогоднішнього дня нічого не було сказано і що людину потрібно відкривати". "Голод" подав складну психологію, часто — психологію несвідомого. Приховані спонуки, неоднозначні імпульси, дивні рішення та вчинки, які не завжди можна пояснити строго логічно, стали характерними рисами гамсунівських персонажів.

Починав він зовсім не сенсаційно. Народився майбутній письменник на півночі Норвегії в сім'ї сільського кравця. Він згадував про радощі і турботи свого дитинства, коли йому, як і багатьом його одноліткам, доводилось випасати худобу ("По казковій країні"). Тут і прості турботи селянина, і вміння бачити прекрасне, милуватися красою неба, радіти найпримітивнішим відчуттям. Усе це потім з'явиться ще не раз в оповіданнях і романах Гамсуна. Однак перші спроби в царині художньої творчості успіху йому не принесли. У 1877—1878 рр. він видав першу збірку віршів і перші оповідання. У віршах відчувався вплив Г. Ібсена, а оповідання змушували згадати повість Б. Бйорнсона "Сюньове Сульбаккен". Навчатися Гамсуну довелось в основному на чоботаря. Не здобувши визнання на батьківщині як письменник, Гамсун декілька років провів в Америці, навідуючись іноді в Норвегію. Він працював водієм конки,

робочим у преріях на фермах, але завжди намагався триматися поблизу тих норвежців, котрі цікавилися літературою. Світогляд Гамсуна все ширшав. Його цікавили і норвезькі, і французькі прозаїки та поети. В Америці Гамсун особисто познайомився з Марком Твенем і вчився у нього особливо обережного ставлення до слова, іронічному і сатиричному зображенню світу і людини. До кінця 80-х рр. Гамсун сформувався як оригінальний письменник із власною естетичною програмою, що відобразилася у трьох доповідях 1891р. — "Норвезька література" ("Norsk Literatur"), "Психологічна література" ("Psykologisk Literatur") і "Модна література" ("Mode Literatur"), де він протиставив своє бачення мистецтва тим законам, які були вироблені в 70—80 рр.

У першій доповіді Гамсун піддав переоцінці норвезьку літературу попереднього періоду, перш за все "чотирьох великих" — Б. Бйорнсона, А. Х'єлланна, Г. Ібсена і Ю. Лі — останнього меншою мірою, бо він, на думку Гамсуна, створював досконаліші в психологічному розумінні характери. Ця література, як вважав Гамсун, розвивалася під сильним впливом В. Гюго й Е. Золя, яка тут трактувалася як звернення перш за все до соціальних проблем. "Вона за своєю суттю матеріалістична, оскільки змальовує суспільство, — писав він, — вона більше цікавиться звичаями, аніж людьми, суспільними питаннями, а не душею", зображує "найзагальніше у людині", але цим загальним є "душа, яка для наших авторів є майже невідомою країною". Гамсун не заперечує необхідності суспільного змісту літературного твору й образу, але він за те, щоб індивідуальне, неповторне в образі, його глибинна психологія були поставлені на перше місце. Найменше такого психологізму Гамсун знаходить в Г. Ібсена, котрий зображує "найпростішу психологію характерів". Вони настільки "непохитні" у нього, що з ними не може трапитися нічого випадкового — вони позбавлені нюансів. Особливе враження справила на нього в цей час книга Е. Хартмана "Психологія позасвідомого" (1871), статті і твори шведа А. Стріндберга. Через Стріндберга він познайомився з працями філософа-містика Е. Сведенборга. Стрінбергівське сприйняття жіночого характеру також справило помітний вплив на жіночі персонажі Гамсуна.

Прикладом психологічної літератури Гамсуну слугувала література Франції 80—90-х рр., — зокрема література натуралізму, який Гамсун сприймав в основному у зв'язку з руссоїстськими мотивами, зі сприйняттям людини як частини природи.

У статті "Психологічна література" Гамсун виклав свою позицію детальніше: "Автор не є частиною загального, яким би він повинен бути, якщо б він міг бути об'єктивним, автор — неповторна індивідуальність, суб'єкт, котрий дивиться тільки своїми очима, суб'єкт, який відчуває тільки власним серцем, — і найбільші письменники Землі не були б великими, якби створювали об'єктивну поезію, але вони якраз писали прекрасно, пристрасно, по-своєму. Я хочу створювати своїх людей, як я відчуваю їх, а не як передбачає позитивізм; я хочу змушувати мого героя сміятися тоді, коли освічені люди гадають, що він повинен плакати".

У підсумку в Гамсуна виявляються дві сфери існування людини: міська цивілізація, яка занапащає її, і природа — основна умова життя кожної справжньої особистості. Нова концепція особистості, відображена у статтях, була вперше втілена в романі

"Голод" ("Suit", 1890), який вийшов друком у Данії, де зразу ж привернув особливу увагу. Норвежці поставилися до роману спочатку доволі байдуже, тільки пізніше Г. став національною гордістю країни.

Сам Гамсун називав "Голод" не романом, а серією аналізів. Його означення видається правильнішим, оскільки звичного романного сюжету у творі немає. Гамсун пропонує нам розповідь людини, котра здобула якусь освіту письменника-початківця. Твір частково автобіографічний. Герой, якого автор не називає, опинився у матеріальній скруті: у нього немає грошей на харчування, він не може купити собі новий одяг, йому нічим заплатити за квартиру. Ланцюг принижень злиденного інтелігента — ось зовнішній бік цього твору. Форма твору — зовсім новий тип психологічного дослідження гранично індивідуальної особистості та її миттєвих імпульсів — стає справжнім змістом книги.

На перших сторінках роману Гамсун детально описує дрібниці, які, здається, зовсім не мають значення: чим обклеєна стіна біля дверей, що герой бачить із вікна і т. п. Усі ці деталі передають стан героя, різноманітність вражень, їхню миттєвість, хаотичність думок людини, котра, як поступово стає зрозумілим, систематично голодує.

Своєрідна зав'язка роману: героєві вдалося закласти свій жилет, він поїв, але виявив, що разом із жилетом віддав єдиний недогризок олівця, тому йому нічим написати задуману статтю, за котру йому б заплатили 10 крон; він хоче повернутися до лихваря і забрати назад свій олівець, по дорозі зустрічає дівчину, хоче привернути її увагу найнеординарнішим чином і називає її про себе дивним іменем Ілаялі.

Але автор не тільки зображує химерні дії свого героя, а й змушує його аналізувати своє становище та свої вчинки. При цьому постійно звертає увагу читача на те, що це дії людини, котра постійно голодує. Дійсно, створюється враження, що автор передає "скарги кісток ніг" свого героя.

У "Голоді" поєднуються, здавалось би, зовсім непок'єднані речі: творче натхнення та буденні турботи про те, скільки можна отримати за свій черговий шедевр, мрії про зустріч із Ілаялі та роздуми про те, як від голоду починає випадати волосся. Г. пильно стежить за своїм героєм і зазначає, як змінюється його сприйняття світу, як прогресує його нервозність під впливом голоду, руйнуються уявлення про чесність. Новий етап пов'язаний із тим, що голодний герой позбувся притулку, він ночує просто неба — в лісі або в парку, якщо його не проганяє поліцейський. Муки голоду спотворюють свідомість героя, безглузді реакції та вчинки досягають апогею тоді, коли у напівзабутті від голоду він кусає власний палець, щоби хоч щось відчуту в роті. Смак крові повертає йому свідомість. Людина, яка вкрала чужі гроші, вигнана із квартири за несплату, замучена постійними приниженнями, герой, хоча він уже не хлопчина, наймається на корабель юнгою і відпливає в Англію. Роман "Голод" зробив Гамсуна одним із перших письменників не тільки Норвегії, а й Європи. Гамсун знайшов свого героя — це напівінтелігент, котрий пориває з цивілізацією, що руйнує особистість. Створений автором персонаж, дещо змінюючись, з'являтиметься тепер у всіх його творах.

Найскладнішим із них став Нагель в "Містеріях" ("Mysterier", 1892). Якщо героя

"Голоду" можна було б звинуватити у дивакуватості, що часто спричинена граничним виснаженням, то Нагель дивний за своєю природою. Людина добра, котра тонко відчуває, здатна на сильне кохання (а здатність любити стає обов'язковою властивістю героя Гамсуна, як і у романтиків), вона безмірно страждає від міщанської обмеженості інтересів, грубості, обману та пліток, що панують у маленькому містечку, куди її закидає доля. Скалічений брехливим суспільством, Нагель сам живе ніби подвійним життям: одне, справжнє, — глибоко приховане, не зовсім зрозуміле йому самому, а друге, зовнішнє, постійно дивує навколишніх людей. Ще дивнішим він видається через те, що сам іноді поширює про себе небилиці. Хрестоматійною стала історія про те, як Нагель приїхав у містечко із футляром від скрипки, в якому, за його власними словами, тримає брудну білизну. Все містечко дивується з цієї химери. При цьому він неодноразово повторює, що грати на скрипці не вміє. Але якось йому до рук потрапляє чужа скрипка. Він наструє її, і всі присутні зачаровані його виконанням. Потім він сам руйнує зачарування, стверджуючи, що фальшивив, грав нечітко і т. п. Автор вводить в роман політичні дискусії, де перепадає К. Марксу та всім соціалістам, суперечки про літературу, в яких Нагель показує себе прихильником Г. де Мопассана й А. Мюссе, особливо поціновує, як і сам Гамсун, Б. Бйорнсона, але нападає, знову як автор, на Г. Ібсена, котрий начебто "не може відрізнити дешевого резонерства від справжньої думки", та на Л. Толстого з його, як він вважає, "безсоромною філософською балаканиною". Деякі літературознавці стверджують, що Нагель втілює в собі риси улюбленого Г. шведського письменника А. Стріндберга. Міркування Нагеля про літературу та письменників сам Гамсун повторить ще не раз і особливо — в нарисах "У казковій країні". Лише кохання до юної Дагні могло б ошчасливити Нагеля, але, заручена з іншим, дівчина вагається, і кохання героя спричинює нові страждання, які, як завжди у нього, проявляються надивовижу химерно. Із міста, де всі для нього чужі, він рветься в ліс, до моря, але відчуття абсурдності життя посилюється, доводячи Нагеля до самогубства. Це зайва у світі людина, оскільки її душевна організація тонша та складніша, ніж в інших.

Ірраціональність, притаманна "Містеріям" і "Голоду", не менш помітна в романі "Пан" ("Pan", 1894), де лейтенант Глан постає як найбільш характерний персонаж раннього Гамсуна. Він відчуває себе сином лісу, може відчувати настрій сірого каміння поблизу свого житла, підводний камінь у морі в нього на очах оживає і пирхає, наче напівбог. Глану видається, що в лісі він бачить самого бога природи Пана, котрий близький йому, оскільки Глан поєднує своє життя з ритмом життя природи. Він і кохає як син природи, віддаючись своєму почуттю безмежно і не роздумуючи. Гамсун помістив героя у реальний світ, де природності немає місця, і тому його кохання до Едварди — жінки, по-гамсунівськи зламані цивілізацією, егоїстичної, двоїстої, марнославної, котра прагне панувати і водночас бути щасливою, переростає у ряд випробувань і принижень, яких він не позбувається до кінця свого життя, хоча намагається самому собі довести, що забув Едварду. Кохання героїв Гамсуна не можна назвати світлим почуттям. Воно завжди поєднується зі стражданням, внутрішнім

самокатуванням і бажанням мучити коханого. Це пристрасть-поєдинок, і в цьому прослідковується концепція А. Стріндберга.

Міщани — "каторжани багатства", за термінологією Гамсуна, — стали героями романів "Редактор Люнге" ("Redaktor Lyng", 1893) і "Новина" ("Nygjort", 1893). Втративши природне начало, герої втратили вроджену моральність, здатність глибоко та щиро кохати, кар'єру вони ладні робити будь-якою ціною. Із цими творами ідейно пов'язана і драматична трилогія про Івара Карено ("Біля брами царства" — "Ved rikets port", 1895; "Гра життя" — "Livets spill", 1896; "Вечірня зоря" — "Aftenrode", 1898), де впродовж кількох десятиліть, у міру того як герой старіє, виявляється його духовна та моральна нікчемність. Карено виявляється не бунтівником, яким він хотів здаватися замолоду, а боягузливим та слабкодушним героєм компромісу, готовим пристати до того, хто йому більше платить. На думку Гамсуна, це шлях більшості тогочасних юнаків, котрих лише фізична активність ранньої молодості робить схожими на бунтівників. Символіка трилогії посилює авторську критику, поглиблює проблематику.

Наприкінці 90-х рр. у творчості Гамсуна, котрий уже здобув світову славу, відбулися зміни. Бунт проти суспільства поступився місцем роздумам про його суть і, перш за все, про складність людської особистості та її життєвих шляхів. Так з'явився роман "Вікторія" ("Victoria", 1898) — трагічна і водночас поетична історія кохання спочатку бідного хлопчика, а потім талановитого письменника до дочки власника маєтку, котра змогла вивищитися над соціальними забобонами, але котрій не вдалося захистити своє кохання.

Сумними роздумами переповнені романи "Під осінніми зорями" ("Under hoststaejmen", 1906) і "Мандрівник грає під сурдинку" ("En vandrers spiller med sordin", 1909). Старіючий письменник, схожий на героя "Вікторії", покидає непривітне місто і йде восени до природи, до людей праці. Назва твору символічна: мається на увазі осінь життя, а її звуки та думки тихіші, ніж у часи юності.

Драматична поема "Чепець Венд" ("Munken Vendt", іноді — "Мункен Венд": "ченець" норвезькою мовою "munken", 1902) — один із найпоетичніших і найтрагічніших творів Гамсуна. У ньому письменник оспівав красу та трагічність кохання-страждання, кохання-жорстокості. Гамсун увів образ ченця Венда, котрий уособлює єдність людини з природою, котрий відчуває у собі вовчу кров. "Завив у мені мій вовк", — не раз скаже він. Його кохання до служниці Ізеліни Бліс зостанеться на все життя. Це кохання вміщує в собі не тільки готовність вчинити злочин заради того, щоб у коханої були теплі черевики, а й помсту їй, котра стала дружиною нікчеми. Не менш страшне й кохання Ізеліни, котра не може вибачити вже немолодому Вендові його ворожості до неї.

У 1898 р. Гамсун побував у Фінляндії, Росії, Персії та Туреччині, в результаті чого з'явилися його нариси-спогади. Кавказькими враженнями навіяна його неоромантична драма "Цариця Тамар" ("Dronning Tamara", 1903), де на фоні екзотичної природи і пишних килимів та одягу Сходу розігрується любовна драма цариці Тамар і її чоловіка Георгія. До драми Г. звернеться те раз, хоча й не любив цього жанру через

однозначність характерів. "У життя в лабетах" ("Livet ivold", 1910) — найсценічніший з-поміж його творів зі значним мелодраматичним елементом. Повсякденність тільки посилює відчуття близької загибелі, розгубленість героїв, котрі усвідомлюють, що "плетуться до ешафоту".

Романи "Діти століття" ("Born an tiden", 1913) і "Містечко Сегельфос" ("Segelfoss By", 1915), як і більш ранні "Беноні" ("Вепопі", 1908) і "Троянда" ("Rosa", 1908), відтворюють буденне життя з його стражданнями, розпадом патріархальних зв'язків, з усе більшим тиском нових відносин. Події Першої світової війни приголомшили письменника своєю абсурдною жорстокістю. У результаті з'явився роман "Соки землі" ("Markens grade", 1917), де він знову звернувся до свого улюбленого героя — людини, пов'язаної з природою, з працею на землі. Тільки тепер це не інтелігент, а звичайний селянин. Руйнуванням війни Гамсун протиставляє творення, торжеству смерті — перемогу життя. Проте і в цьому романі, за який він отримав Нобелівську премію (1920), звучить думка про те, що відхід від природного життя таїть у собі моральну загибель.

Повоєнний світ навіює Гамсуну все більший скептицизм, він усе частіше пише про міських жителів, життя котрих завжди викликало в нього, у кращому випадку, сумнів. Дріб'язковість інтересів, які зводяться до пліток біля колодязя, стала змістом роману "Жінки біля колодязя" ("Konerne ved vandposten", 1920). Розгубленість людини в нових, незрозумілих навіть самому авторові умовах після світової війни проявилася в "Останній главі" ("Siste kapitel", 1923), де Гамсун повернувся до своєї звичної теми бродяг і бродяжництва, стверджуючи, що "всі ми — бродяги на землі", і змалювавши безпритульність людини, приреченість сучасного суспільства, відірваного від "соків землі". У цьому творі Гамсун в символічній формі — в умовах санаторію "Торахус" — звів найрізноманітніших людей. Уся розповідь, виписана у притаманній Г. тонкій сатиричній манері, пронизана приреченістю.

Останній роман Гамсуна "Коло замикається" ("Ringen sluttet", 1936) має ще похмуріший характер: автор не вірить більше у прогрес, а його герой, втративши уявлення про моральність, остаточно деградує. Останній твір Гамсуна — нариси "На зарослих стежках" ("På gjengrodde stier", 1949). Трагізм книги накопичувався впродовж попередніх десятиліть. Гамсун мріяв про відновлення колишньої величі скандинавів. Саме це й спричинило те, що він повірив у демагогічні виступи одного зі своїх сучасників і пов'язав себе з ідеологією фашизму. У промовах А. Гітлера він угледів надію на вивищення нордичних рас, і норвежців зокрема. Коли фашистська армія окупувала Норвегію, він закликав підтримувати покірний окупантам уряд. Проте вже у 1943 р. Гамсун зрозумів, що він помилявся. Після перемоги над фашизмом норвежці судили того, хто раніше був їхньою національною гордістю. У книжці "На зарослих стежках" Гамсун, розмірковує над своїми трагічними помилками. Він не міг до кінця визнати свою провину перед народом, оскільки мріяв із допомогою німців відродити його колишню славу. Він ніколи не любив визнавати свої помилки і просити за них вибачення.

Помер Гамсун у своєму маєтку Норнхольм, який купив у 1918 р. й особливо любив. У Норвегії його повоєнні видання почали з'являтися лише з 1962 р.: Гамсуна пробачили як письменника, але не як громадського діяча.

Українською мовою окремі твори Гамсуна переклали О. Жолоб, М. Катренко, М. Зеров, Ф. Федорців, В. Гладка і К. Корякіна. Г. Храповицька